

Makale Gönderim Tarihi: 24 Ocak 2020Yayına Kabul Tarihi: 18 Şubat 2020

Cumhuriyet Döneminde Maden İşletmelerinde İşçi Haklarını Belirlemeye Yönelik Bazı Düzenlemeler (Ergani Bakır İşletmesi ve Ereğli Kömür İşletmesi Örnekleri)

Some Regulations for Determining Workers Rights in Mining Enterprises During the Republic Period (Examples of Ergani Copper Factory and Ereğli Coal Enterprise)

Öğr. Gör. Dr. Özkan DEMİR¹

¹Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, Mersin
e-mail:ozkandemir@selcuk.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti döneminde madenler işletilmiş ancak çalışan işçilere uzun bir dönem yasal hakları verilmemiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yasal düzenlemelere gidilebilmiş ve Ereğli kömür havzasında çalışan işçiler için Dilaver Paşa Nizamnamesi ile birtakım haklar verilmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar bu nizamnameden başka işçiler hakkında fazla bir çalışma yapıldığı söylene-
mez. TBMM'nin açılmasından sonra madenlere ve maden işçilerine önem verilmiş, hem verimlilik açısından hem üretimin artması noktasında maden işçilerinin haklarının iyileştirilmesi konusunda yasal düzenlemelere gidilmiştir. Çalışma konumuz olan Ereğli Kömür İşletmesi ve Ergani Bakır İşletmesi'nde çalışan işçilere sağlık, güvenlik ve mali haklar konusunda birtakım düzenlemeler yapılarak onların daha iyi koşullarda çalışmasına imkan sağlanmıştır. Bu iki maden işletmesinde işçilerin çalışma sürelerinin kısaltılması, bekar işçilere üç öğün yemek verilmesi, işçilerin barınabileceği yatakhaneler inşa edilmesi, işyerinde alınacak olan güvenlik önlemleri gibi konularda işçi hakları iyileştirilmiştir. Bu çalışmada planlı kalkınma dönemine kadar Ereğli Kömür İşletmesi ve Ergani Bakır İşletmesi'nde çalışan işçilerin ne gibi hakları olduğuna değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Barınma, Ereğli Kömür İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi, İşçi güvenliği, Maden işçileri

Abstract

Mines were also operated during the Ottoman Empire, but the workers were not given legal rights for a long time. Legal arrangements have been made since the mid-19th century and a number of rights have been granted to the workers working in the Ereğli coal basin with the Dilaver Pasha Regulations. It cannot be said that much work has been done about workers other than this arrangement until the Republican period. After the opening of the Turkish Grand National Assembly, importance was given to mines and mining workers, and legal arrangements were made to improve the rights of mining workers in terms of productivity and increase in production. Workers working in Ereğli Coal Enterprise and Ergani Copper Factory, which are our working areas, have been made possible to work in better conditions by making some regulations on health, security and financial rights. In these two mining factories, workers' rights have been improved on issues such as shortening the working hours of the workers, giving three meals to unmarried workers, building dormitories for workers, and security measures to be taken in the workplace. In this study, the rights of workers in Ereğli Coal Enterprise and Ergani Copper Factory will be mentioned for period up to the planned development period.

Keywords: Housing, Ereğli Coal Enterprise, Ergani Copper Factory, Worker safety, Mining workers

1. Giriş

Ülkelerdeki maden varlıklarının çeşidi ve miktarı kadar madenlerin çıkarılıp işlenmesi de bir o kadar ülkelerin gelişmişliği için önemlidir. Çoğu maden rezervi yer altı işçiliği ile gün yüzüne çıkartılmaktadır. Bu sebeple maden ocaklarında ve işletmelerinde çalışanların yani kısaca işçilerin haklarının iyi olması gerekmektedir (İleri, 2019). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki maden işletmeciliğinde yabancı egemenliği hakim olup Ereğli kömür yataklarında çalışan işçiler için ilk kez Dilaver Paşa Nizamnamesi ile yasal düzenlemeye gidilmiştir. 1867 yılında yürürlüğe konulan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile Müslüman işçilere iki dini bayramda, Hıristiyan işçilere paskalya günlerinde tatil yapma imkânı sağlanmıştır. Ayrıca işçilere namaz kılma, Cuma günü en yakın mescide gitme ve Hıristiyanlar için Pazar ayınlarına katılabilme izinleri verilmiştir. Ayrıca 24 saatlik süre içerisinde iki vardiya üzerinden istirahat dışında on saat çalışma zorunluluğu, işçilerin barınmaları için gerekli olan koğuşların yapılması, hasta olan işçilere maden havzasındaki doktor tarafından muayene ve tedavilerin uygulaması da düzenlemeler arasında yer almıştır (Ülkecul, 2019). Bunun dışında işçilerin ocak dışında çalıştırılması yasaklanmıştır. Mecburi durumlarda 10 kuruş gündelik hesabıyla ocak dışında işçi çalıştırılabileceği belirlenmiştir. Ancak diğer maden ocaklarındaki günlük işçi ücreti düşünüldüğü zaman Ereğli'de ocak dışında 10 kuruş gündelik ile işçi çalıştırmanın maliyetli olduğu anlaşılmaktadır (Varlık, 1981)¹. Bunun yanında nizamnamede sadece erkeklerin çalışabileceği belirtilmesine rağmen kadınların da madenlerde çalıştırıldığı ifade edilmektedir (Yüksel, 2017).

Ereğli kömür havzasındaki yasal düzenleme ile madenlere araç-gereç ve işçi akışı düzenlenerek süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır. Havza civarında yaşayan ve 13-50 yaş arasındaki bütün erkekler de ocaklarda istihdamı lazım gelen işçi sınıfından kabul edilmiştir. Ayrıca askerlik çağına gelip de kömür madeninde çalıştırılanlar askerlik hizmetini yerine getirme amacıyla istihdam edilmiştir. Kısaca yukarıda ifade edilen esaslar doğrultusunda tanımlanan hususlar 1921 yılında yapılan yasal düzenlemeye kadar devam etmiştir (Quataert, 2009).

2. Yeni Türk Devleti'nde Maden İşçilerinin Haklarını Belirlemeye Yönelik İlk Çalışmalar

TBMM'nin açılmasıyla beraber ülkenin yeniden yapılanması için yasal düzenlemeler yapılırken bir yandan da işgalci güçlerle savaş hali devam etmekteydi. Buna rağmen madenlerde çalışan işçilerin haklarını ve çalışma koşullarını yeniden düzene sokmak meselesi meclis gündemine getirilmiştir (İleri, 2019). 2 Mayıs 1921 günü meclis gündemine gelen maden işçilerinin hukuki durumunu ele alan kanunun gerekçesinde şunlar ifade edilmiştir (Zabıt Ceridesi, 1921):

¹Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre Zonguldak kömür ocaklarında çalışan bir işçi ocak dışında 10 kuruş yevmiye ile çalıştırılırken, aynı dönemde 1873 yılında Ergani Bakır Ocağı'nda bir işçi günde 5 kuruş, 1911 yılında günde ise 6,5 kuruş ortalama ile çalıştırılmıştır. Bu da göstermektedir ki ocak dışında işçi çalıştırmak işverene ekstra bir yük, işçiye ise normal mesaisi dışında daha fazla gelir elde etme anlamına gelmektedir. (Rakamlar için bkz. Varlık: 1981)

- Sermayedarlara servet kazandıran ancak daima ezilmiş ezilmeye mahkum bulunmuş maden işçilerinin maden sahiplerine karşı haklarını korumak ve daha insani bir hayat geçirebilmelerini sağlamak için bir kanun sureti kaleme alınmıştır.

Kanunun gerekçesinden de anlaşılacağı gibi yasanın amacı maden işçilerinin haklarını hukuki anlamda koruma altına almaktır. Bu sebeple 10 Eylül 1921 tarihinde mecliste kabul edilen 151 sayılı **Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun**, maden işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin yeni Türk devletindeki ilk yasal düzenleme olarak kabul edilir. On beş maddeden oluşan bu kanun işçilerin çalışma yaşı, çalışma süreleri, mesleki eğitimleri, sağlık durumları, kaza durumunda yapılması gerekenler gibi konuları barındırmaktadır. Bu kanuna göre, madenlerde çalışan işçilerin ihtiyacı için yatakhane ve hamam yapılması zorunlu tutulmuştur. Maden işçilerinin zorla çalıştırılması ve 18 yaşından küçük işçilerin ocaklarda çalıştırılması yasaklanmıştır. Hasta ve kaza geçirmiş olan işçilerin tedavi edilebilmesi için işverenler, maden civarında hastane, eczane ve doktor bulundurmaya mecbur tutulmuştur. Kanuna göre ocaklarda günlük çalışma süresi sekiz saate düşürülmüş, bir işçinin bu süreden fazla çalışmaya zorlanamayacağı kabul edilmiştir. Mesai dışında işçi çalıştıran işverene, günlük yevmiyenin iki katını vererek işçi çalıştırabilmesine imkan verilmiştir (Düster, 1929).

Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ile Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde yer alan zorunlu çalışmaya dair uygulama son bulmuştur. 151 sayılı kanunla Dilaver Paşa Nizamnamesi'ndeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır (Yüksel, 2017). Bu kanun, doğrudan koruyucu sosyal politika önlemlerini oluşturması bakımından önem taşır. Yani asıl amacı işçilerin çalışma şartlarını düzenleyip, haklarını korumaktır (Özdemir, 1998).

151 sayılı kanuna dayanarak 22 Temmuz 1923'te² **Amele Birliği** adıyla bir teşkilat kurulmuştur. Bu kurum TBMM tarafından kurulan ilk sosyal yardım kurumu olması bakımından önem taşır. Amele Birliği işçilerin çıkarlarını gözetmek, işveren ve işçi arasındaki sorunların çözümünde işçi temsilcisi olarak hareket etmek, gerektiğinde işçilere yardımda bulunmak gibi konularda sosyal yönden işçi haklarını savunmuştur (İleri, 2019). Amele Birliği, işçilere gündelik yardım, ölen işçilerin defin masrafı, hastalık yada malul hallerde işten ayrılanlara verilen son yardım, doğum yardımı, sağlık harcamalarına yardım, işçilere ikraz (faizsiz borç para) gibi destekler vererek çalışmalarda bulunmuştur (Karakök, 2011). Amele Birliği'nin faaliyete geçmesinden sonra ise Zonguldak kömür havzasında faaliyet gösteren çoğu yabancı sermayeli kömür kumpanyaları Birliğe cephe almışlardır. Bunun sebebini ise işverenlerin sandıklar için prim ödemek zorunda olmaları oluşturmuştur. İşçilere yapılacak yardımlar ise nakdi yardım ve tedavi yardımı şeklinde verilmiştir. İşçiye ve ailesine doğrudan para ile yardımcı yapılmakla

²Başka bir kaynağa göre Amele Birliği'nin 1923'ten önce kurulduğunu gösteren deliller bulunmaktadır. 1338 (Eylül 1922) tarihli yevmiye defterinde Amele Birliği Teavün Sandığı için yapılan bir kesintiden bahsedilmektedir. "Amele Birliği Teavün Sandığı Eylül 338 zarfında zikr-i ati hesaplara ber vech-i zir amele istihkakı olarak tahakkuk eden..." şeklindeki ifadeye göre Amele Birliği'nin 1923 öncesinde var olduğunu, ancak tam olarak hangi tarihte kurulduğuna dair bir neticeye varılamadığını belirtmekte fayda bulunmaktadır (Aytekin, 2007).

beraber, işçi ve ailesinin sağlık harcamaları için hastane ve yol masrafları birlik tarafından karşılanmıştır (Yelek, 2017).

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde yaşanan kesinti döneminde İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresi’yle ekonomiyi ilgilendiren alanlarda önemli kararlar alınmıştır. İşçi kesiminin temsilcilerinin de önerileriyle genel anlamda işçi sıfatıyla çalışan sektörlerde işçi haklarında düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre maden işçilerini ilgilendiren hususlar **İzmir İktisat Kongresi** kararlarında şu şekilde yer almıştır (İnan, 1982);

- (Madde 5) Ziraattan başka sanayi işçileri ve bütün işçiler için bir saat istirahat hariç çalışma süresi sekiz saat olarak belirlenmiştir.

- (Madde 7) Maden ocaklarında çalışan işçiler için altı saatlik çalışma bir gündelik olarak kabul edilmiştir. Ayrıca on sekiz yaşın altında olanlarla, kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır.

- (Madde 21) Maden ocakları ve orman işletenler fabrika civarında bir hastane ve maden ocaklarında işçiler için mutlaka bir parasız hamam yapmaya mecbur tutulmuştur.

- (Madde 24) Şirket, maden, tuzla ve orman işletenler fabrikaların yakınında işçiler için sıhhi ev yapmaya mecbur tutulmuştur. Ev yapmayanlar işçilerin tutacakları evler için kira yardımı vermekle yükümlü tutulmuştur.

İzmir İktisat Kongresi kararlarında da görülmektedir ki maden işçilerinin hakları konusunda günümüzde bile göz önünde bulundurulmayan hususlar gündeme getirilmiştir. Maden ocaklarında çalışan işçilerin sekiz saat yerine altı saat olarak çalışacak olmaları, bu sektörün yorucu ve oldukça zahmetli bir işkolu olduğunun en açık kanıtı sayılabilir. Bu kararlar göstermektedir ki işçi hakları Yeni Türk Devleti’nin önemseddiği konuların başında gelmektedir.

3. Planlı Sanayi Döneminde Maden İşçilerinin Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde daha çok kömür ocaklarındaki işçilerin haklarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Fakat 1930’lu yıllara gelindiğinde bağımsız ekonomi politikası doğrultusunda ortaya konan çalışmalar sonucunda sanayi planları yapılarak millî iktisat düşüncesiyle sanayi tesisleri kurulmaya başlamıştır. Maden, kimya, dokuma gibi alanlarda açılan fabrikalarda çalışan işçilerin hakları için yeni düzenlemeler devreye konmuştur. 1936 yılında maden işçilerinin haklarını belirlemeye yönelik önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan ilki 17 Kanun-ı Sani (Ocak) 1936’da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren **Ereğli kömür havzası maden ocaklarında çalışan amelenin sıhhi ihtiyaçlarının teminine dair nizamname**’dir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün imzasıyla yürürlüğe giren kararname 10 maddeden oluşmakta olup hasta olan ve kazaya uğrayan işçiler ile işçi ailelerinin tedavisi şeklinde iki bölüme ayrılmıştır (BCA. 030.18.01.02/60.100.16). Nizamnameye göre oluşturulacak dört kişilik sağlık komisyonunun kararı doğrultusunda ne kadar hasta evi, revir, eczane ve nerede ne kadar hekim bulundurulacağı belirlenecektir. Ereğli kömür havzasında çalışan işçilerden hasta olan-

larla kazaya uğrayanlar bu tedavi yerlerinde ücretsiz tedavi olacak, ilaçlarını ücretsiz olarak alacaktır. İşçi ailelerinden de havza dahilinde oturan ve kendi geçiminde olan ailelerin tedavileri ücretsiz olarak yapılacaktır. Ayrıca tedavi karşılığı olarak Amele Birliği tarafından komisyona bedel ödenecektir (Resmi Gazete, 1936a). 3811 sayılı kararnameden anlaşıldığı kadarıyla Ereğli kömür havzasında çalışan işçilerin sağlıklı bir şekilde çalışabilmeleri ve tedavileri için gereken düzenleme işçi sağlığına büyük önem verildiğini göstermektedir.

1936'daki ikinci düzenleme ise 8 Haziran 1936'da kabul edilen ve 15 Haziran 1936'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 3008 Sayılı **İş Kanunu'dur**. İş Kanunu, madencilik sektöründe çalışan işçilerin haklarını belirlemeye yönelik diğer bir yasal düzenleme olmuştur. Kanunun çeşitli maddelerinde doğrudan madencilik sektörünü ilgilendiren hususlar bulunmakla beraber, işletme bazında değil de genel anlamda maden işçilerinin haklarına değinilmiştir. Kanunun 3. maddesinde “*her türlü maden yada herhangi bir maddeyi topraktan çıkarma ve taş ocakları işleri*” sanayi kolundan sayılarak işçi hakları iş kanununa göre belirlenmiştir. Kanununun 40. Maddenin (a) bendinde madenlerde, taşocaklarında yada her ne türlü olursa olsun yer altında veya su üstünde çalışılacak işlerde işçilerin kuyu, dehliz yada asıl yerlerine inmeleri ve girmeleri, ayrıca bu yerlerden çıkmalarında geçen zamanlar günlük kanunî çalışma süreleri içinde sayılacaktır. Bu sebeplerden dolayı işçi ücretlerinde eksiltmeye gidilemeyeceği de işverenlere bildirilmiştir. 49. maddede ise maden ocakları, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkeklerin ve her yaştaki kız çocukları ile kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır (Resmi Gazete, 1936b).

1937'den itibaren Ereğli kömür havzasının devletleştirilmesiyle beraber işçilerin sosyal yaşamlarının iyileştirilmesine ilişkin devletçe çalışmalar da başlatılmıştır. İlk olarak yüz kişilik üç yatakhane inşa edilmiş, 1940 yılında havzada çalışan işçilerin % 62'sine yerleşme imkanı sağlanmıştır. Sosyal yardım servisi oluşturularak aylık dört lira karşılığına 3500 kalori besin değeri taşıyan günde üç öğün yemek ve bir kilo ekmek verilmiştir. 1939 yılı sonunda bu hizmetten faydalanan kişi sayısı 2318'e ulaşmıştır. Ancak yapılan denetimlerde işçi yemekhanelerinin hijyen açısından sıkıntılı olduğu ifade edilmiştir (Tuna, 2002).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu gereğince 16 yaşından büyük erkek çocuklarının maden işlerinde çalıştırılmasına gerekçe oluşturan kararname 18 Ocak 1941 tarihinde yürürlüğe girmiştir (BCA. 030.18.01.02/94.13.1). Bu tarihten itibaren Ereğli Kömür Şirketi ve Ergani Bakır İşletmesi'nde 16 yaşını doldurmuş erkekler de çalışmaya başlamıştır.

Dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Ahmet Hulusi Alataş tarafından 1941 yılında Ereğli kömür havzasında çalışan işçinin iâşe, barınma ve aşı vaziyetleri hakkında Başvekalete bilgi verilmiştir. Sorun olarak görülen hususlarda çözüme gidilmesi ve gerekenin yapılması için bakan tarafından talepte bulunulmuştur. Ayrıntılı bir şekilde sunulan belgede özetle şu hususlara yer verilmiştir;

İaşe noktasında yapılan kontroller sırasında işçilere günlük verilen gıdaların 3500 kaloriden eksik olduğu, kullanılan yağların asit oranlarının fazla olmasından dolayı tağşişe (hile) sebep olduğu anlaşılmıştır. İçme suyu noktasında ise uygun olmayan şartlarda suların temin edilmesinden dolayı işçilerin susuz kaldığı tespit edilmiştir. Barınma koşullarında da sobasız, kar-yolasız, zemini toprak barakalarda işçilerin kalmak zorunda olduğu, hatta kışın aynı yatağı 2 bazen 3 amelenin kullandığı, işçi binalarının çoğunda hamam ve banyo olmadığı için işçilerin düzenli olarak yıkanmadığı ve kirli kaldığı ifade edilmiştir. Yeni işçilerin işe girerken aşılantmaları konusunda sorumlu kişilerin sorumluluğunu yerine getirmemesinden dolayı tifo ve çiçek aşısı gibi aşılı yapılmadığından karahumma (tifo) hastalığının ocaklarda devam ettiği dikkat çekmiştir. Hatta temizlik konusunda havzadaki olumsuzluklar ve işçi aşılantmalarında gösterilen aksaklıklar Safranbolu, Devrek, Ereğli ve Bartın bölgelerine uyuz hastalığının yayılmasına yol açmıştır (BCA. 030.10.0.0/167.160.5).

1941-1942 yıllarında İktisat Vekili olan Sırrı Day, 9 Eylül 1941’de Başvekalet’e gönderdiği yazıda Etibank ve Sümerbank’a ait işletmelerde çalışan işçilerin sağlıklı ve verimli bir şekilde çalışabilmeleri için yapılması gereken uygulamalar konusunda talepte bulunmuştur. İşletmelerde sunulan yemeklerin cüzi miktarda da olsa ücretli olması sebebiyle işçilerin yemek yemediği, bunun da işçilerin takatlerinin düşmesine yol açtığı ifade edilmiştir. İşçilere ücretsiz yemek verilmesi ve iş elbisesi verilmesi konularında vergi kanununa aykırılık oluşturmadan ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda yapılacak çalışmaların üretimi arttırmaya da yarayacağını söyleyen Sırrı Day, bu konudaki engellerin kaldırılması için çalışmaların yapılmasını istemiştir (BCA. 030.10.0.0/167.160.6).

Zonguldak kömür havzasının 1940’ta tamamen devletleştirilmesiyle Etibank’a bağlanan Ereğli Kömür İşletmesi, daha elverişli bir işletmecilik anlayışıyla yönetilmiştir. Devlet bütçesinden yararlanmak ancak bu şekilde mümkün olabilmiştir. Savaş döneminde çevre köylerden ve illerden yılda 15 asker gelip daha sonra köylerinde geri dönerken, devletleştirme sürecinden sonra artık kömür havzasına yerleşmiş, devamlı işçi sistemine geçilmiştir. Bu şekilde işçi bulma sıkıntısı da giderilmiştir. İşçi sağlığı ve beslenmesine azami derece önem gösteren Etibank, lojman ve tesislerin kurulmasını sağlamış, kendi işçilerine yemek vermiştir (Ulutan, 1987).

Tanin Gazetesi yazarlarından Galip Fuad, 1943 yılında Zonguldak Kömür Havzası’nı ziyaretinde gördüklerini gazete sayfasında paylaşarak işçilere yönelik çalışmalar ve işçilerin ne gibi hakları olduğuna dair önemli bilgiler vermiştir. Galip Fuad, 180 yataklı tam teşekküllü bir hastanede sağlık hizmeti alan işçilere ücretsiz bakıldığını, buna karşılık maaşlarından % 1 oranında kesinti yapıldığını ifade etmiştir. Amele Birliği’nden 1 Eylül 1942’de Ereğli Kömür İşletmesi’ne devredilen hastanede bir yılda 5019 kişi yatarak, 30207 kişi de ayaktan tedavi görmüştür (Fuad, 1943).

4. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İşçi Haklarını Düzenlemeye Yönelik Çalışmalar

Ergani Bakır İşletmesi'nde 1940'lı yıllarda memurlar dahil günde üç vardiya üzerinden 1900-2000 işçi çalışmıştır. Ergani Bakır İşletmesi'nin yer üstü işlerinde günde 3 saate kadar fazla mesai yapılabilmesi Koordinasyon Heyeti Reisliği'nin 16 Temmuz 1942 tarihli tezkere teklifiyle 1 Ağustos 1942 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe konmuştur (BCA. 030.18.01.02 / 99.67.9).

Ergani Bakır İşletmesi'nde çalışan memur ve işçiler, yakacak, barınma, yedirme, giydirme ve taşıma gibi yardımlarından faydalanmışlardır. Ergani Bakır İşletmesi ile Bakır Maden İşçileri arasında yapılan Toplu İş Sözleşmesi'nde, "tesis ve montaj işçilikleri hariç olmak üzere bu iş yerinde çalışan işçilerin hepsi bu sözleşmenin hükümleri kapsamındadır" denilerek işçilerin hakları güvence altına alınmıştır (Toplu İş Sözleşmesi, 1964).

Etibank'ın Ereğli Kömür İşletmesi'ni devralmasından sonra kömür havzasını ziyaret eden Gerhard Kessler, buradaki çalışma koşullarını yerinde gözlemleyerek önemli bilgiler vermiştir. Kessler'e göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kömür havzasında 119 ikamet kışlası inşa edilmiştir. Bu yatakhanelerde ranza şeklinde konulan 23.000 yatak mevcut olup ortalama her işçi yatakhanelerinde 200 yatak bulunmaktadır. Yatakhanelerin yanında toplamda 902 adet duş bölümü mevcuttur. Evli olan daimi işçiler için işletme tarafından inşa edilmiş evler vardır. Gerçekten mesken meselesi Ereğli-Zonguldak havzasının en başta gelen meselesidir. İşletmede bütün işçilere, en yükseği yer altında çalışanlara günde 3000-4000 kalori hesabıyla yemek verilmektedir. Ekmek, et, makarna, pilav, nohut, fasulye, sebze gibi yiyeceklerden oluşan üç öğün sıcak yemek işçilere sunulmaktadır. İşçileri spora yönlendirmek için spor sahaları inşa edilmiştir. En çok futbol ve voleybol oynanmakla beraber güreş de rağbet görmektedir. Spor karşılaşmalarında galip gelenlere kumaş, kundura ve yiyecek gibi mükafatlar verilmektedir. 214 yataklı hastane dışında, kömür havzasının beş bölgesinde 79 yatağın bulunduğu ve 9 doktorun çalıştığı revirler de bulunmaktadır. İşçiler tarafından haklarını savunmaları için bir birlik kurulmuşsa da Zonguldak'ta hakiki manada maden işçileri sendikası mevcut değildir (Kessler, 1949).

Kessler'in ifade ettiği işçi birliği 1946'da kurulmuştur. 17 Kasım 1946'da 99 maden işçisi bir araya gelerek Cemiyetler Kanununa göre Ereğli Kömür İşletmeleri Havzası Maden İşçileri Derneği isimli bir teşkilat kurmuştur. Bu teşekkülün amacı, Ereğli Kömür Havzasında çalışan işçiler arasında tam bir birlik ve düzenlik yaratmak, her bakımdan kalifiye işçiler olmaya yarayacak kurslar ve yayınlar yapmak, dernek üyelerinin ölüm, hastalık, malûllük ve ihtiyarlık gibi hallerinde geride kalanlarına veya kendilerine para yardımında bulunabilecek bir biriktirme ve yardım sandığı kurmak, derneğe üye işçilerin kanun çerçevesi içinde her sahada haklarını ve sağlığını korumak şeklindedir. Derneğin faaliyet süresi beş ay sürmüş, 20 Şubat 1947'de yürürlüğe giren 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları Kanunu gereğince derneğin sendika haline dönüşmesi gerektiği için, 9 Nisan 1947'de dernek sendika haline getirilmiştir (Alpdündar, 1965).

Sanayi tesislerinde çalışan işçilerin haklarını savunmak için sendikalaşma çabalarına da girilmiştir. Bu doğrultuda 1950 yılında kurulan Elazığ Maden İşçileri Sendikası başkanlığına usta ve bekçibaşı görevlerinde bulunan Mustafa Çavuş getirilmiştir. Sendikaya üye olmak için başlangıçta giriş bedeli adında bir para alınmamıştır. 1948 yılından itibaren 9 saat esasına üzerine çalışan işçilerin durumu İş Kanunu'na aykırılık teşkil ettiği için bir saatlik ek çalışma ücretinin ödenmesi için sendika tarafından mahkemeye başvurulmuştur. Dava kazanılmasına rağmen yalnızca sendika üyelerinin bu haktan yararlanabileceği doğrultusunda bir karar verilince üç gün içinde 1700 civarında işçi sendikaya üye olmuştur. Bu duruma göre sendikalar işçilerin özlük haklarını savunmada onların güvenceleri haline gelmiştir. 1950'li yıllarda Ergani Bakır İşletmesi'nde revir ve doktorun bulunduğu, toplu iş sözleşmesi olmadan işçilere üç öğün yemek, yılda iki kat elbise ve iki ayakkabı verildiği, doktordan raporla istirahat alanların ücretlerinde kesintiye gidilmediği, yakın köylerde çalışanlar için işletme servisi bulunduğu ifade edilmektedir (Koç, 1996).

1947'de sendika haline gelen Ereğli Kömür İşletmesi Maden İşçileri Derneği, 1948'de üye sayısını oldukça arttırarak 4149 üyeye sahip olmuştur. Sendika üyesinin ilk defa evlenmesi halinde yüz lira, çocuğunun dünyaya gelmesi halinde 30 lira, üyesinin ölümü halinde kanunî mirasçılarının bin lira, sendikada üç senelik kıdemi bulunan üyenin ihtiyarlığı sebebi ile işinden ayrılması halinde üçüncü seneden sonraki her sene için üyeye 50 lira ödenmiştir. Bu yardımlar 1948'in sonuna doğru yapılabilmektedir (Alpdündar, 1965).

İşçilerin hakları yalnızca özlük noktasında olmamıştır. Sağlık ve güvenlikleri de koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 28 Mayıs 1953'te kabul edilen "**Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Nizamname**" 18 Ağustos 1953'te yürürlüğe girmiştir. Nizamname ile bütün maden işletmelerinde güvenlik konusunda uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. 486 madde olarak yürürlüğe giren bu nizamname oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Nizamname bütün maden işletmelerini kapsadığı için hem Ereğli Kömür İşletmesi hem de Ergani Bakır İşletmesi'nde yer altı ve yer üstünde çalışan bütün işçileri ilgilendirmektedir (Resmi Gazete, 1953).

Nizamnamenin 6. maddesi gereğince ocaklarda işe alınacak olan işçilerin sağlık yönünden sağlam olmaları gerekir. Ancak çalışmaya başladıktan sonra bedenî, aklî veya ruhî yönden rahatsızlığa uğrayan işçiler çalışabileceklerine dair rapor almaları halinde sadece yer üstünde tehlikesiz yerlerde çalıştırılabileceklerdir. 8. maddede ifade edildiğine göre işçinin şahsi sağlığının ve hayatının korunmasıyla ilgili bütün giyim ve koruyucu malzeme ile teçhizatları işveren tarafından temin edilmek zorundadır. Maden galerilerinde nakliyat yapmak üzere görev alan işçilerin 88. madde gereğince güvenlikleri için arabaları peş peşe kullanmaları yasaklanmıştır. Zaruri hallerde iki araba arasında en az 15 metre mesafe olması gerektiği belirtilmiştir. 151. maddede içinde işçi bulunan arabalarda aynı zamanda malzeme taşınamayacağı, arabaların içinden dışarıya taşıyacak hiçbir şey bulunamayacağı ifade edilmiştir. Bunların yanında 209. madde gereğince-

ce bütün yer altı işyerlerinde işçilerin sağlıklı bir şekilde çalışmasını temin etmek için grizu ve diğer gazları tahliye etmek adına havalandırma şartlarını güvenlik gereklerine göre sağlamak zorunludur. 280. maddede, yaşanacak olası bir maden yangınında bir günde 50 işçiden fazla işçinin çalıştığı ocaklarda bir yangın ekibinin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Ocaklardaki yaralanmalara müdahale etmek ve ilk yardım gereken durumlarda görev almak üzere çalışan işçi sayısının en az % 5'i kadar işçinin ilk yardım kursuna tabi tutularak yetiştirilmesi 428. maddede açıklanmıştır. Yangın yada patlama durumunda işçilerin hayat ve sağlıklarını kurtarmak için gerekli tedbirleri almaya 435. madde gereğince işveren mecbur tutulmuştur. Dikkati çeken bir nokta 453. maddede belirtildiği üzere kuyu tamirati işlerinde işçilerin münferit olarak çalıştırılması yasaklanmıştır (Resmi Gazete, 1953). Kısaca bu nizamname ile maden ocaklarında çalışan işçilerin güvenlik ve sağlıkları için geniş bir düzenleme yapılmıştır. Başta Ereğli Kömür İşletmesi olmak üzere Ergani Bakır İşletmesi'nde de bu nizamnamenin esasları uygulanmıştır.

1950'li yıllarda Ereğli kömür havzasında kömür ocaklarında çalışma koşullarının ağır olması sebebiyle her yıl ortalama 500 işçi hastalanarak iş göremez raporu almıştır. Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu 10 Aralık 1952'de Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada sağlık durumlarının bozulması nedeniyle işten ayrılmak zorunda kalan işçilere ödedikleri prim oranında 1953 yılından itibaren bakanlık ile İşçi Sigortaları Kurumu tarafından yardım yapılmasına karar verildiğini, gereken ödeneğin ise kurum bütçesine konulduğunu bildirmiştir (Yurtoğlu, 2016).

Ergani Bakır İşletmesi'nde yazılı onay alınmadan işçi ücretlerinden hiçbir kesinti yapılmamıştır. İşveren ay sonunda vereceği miktarı hesaba sayarak ayda bir defaya mahsus olmak üzere önceden talep edilmek şartıyla işçilere çalıştıkları müddet göz önünde tutularak avans vermiştir (Toplu İş Sözleşmesi, 1964). Müesseseye alınacak işçileri için ise belirli şartlar konulmuştur. İlk defa alınacak işçilerin 45 yaşından büyük olmamaları, ancak iş yerinin ihtiyacı bulunan alanlarda zanaatkar işçilerle uzmanların bu şartın dışında kaldığı belirtilmiştir. Ceza olarak iş yerinden ayrılan işçilerin tazminat hakları korunmuş ama sonradan yeniden işe alınması mümkün olmamıştır. Ancak kendiliğinden işten ayrılan işçiler tekrardan işe başvuru yapıp gerekli belgeleri tamamlamak koşuluyla yeniden işe alınabilmiştir (İş Yeri Dahili Talimatnamesi, 1956).

Ergani Bakır İşletmesi'nde çalışan bekar işçiler için 750 gram ekmek dahil olmak üzere günlük 3500 kalori hesabı üzerinden yemek verilmiştir. Ailesi ilçede yaşayan işçi bunu muhtarlıktan alacağı ilmühaberle belgelediği takdirde yine 3500 kalori hesabı üzerinden 750 gram ekmek dahil olmak üzere çığden erzak alabilmiştir. Ancak bekar işçiler bir yolunu bulup da muhtarlıktan aldığı ilmühaberle kendisini çığ erzak listesine dahil ederse, hem pişmiş yemek hem de çığ erzak aldığı tespit edildiği takdirde ihbarsız ve tazminatsız olarak işine son verilmiştir. İşçilere işi alındıkları andan itibaren 15 gün içinde başvurmaları halinde işten çıktığı zaman geri verme koşuluyla bir çift bot ve bir kat tulum verilmiştir (Sosyal İşler Talimatnamesi, 1954).

Ergani Bakır İşletmesi'nde günlük fiili çalışma süresi 8-12 saat arasında değişmiştir. Sekiz saat esasına göre çalışan işçiler arasında maden ocağında, izabehanedede, flotasyon servisinde, enerji

santralinde, tamir bakım işlerinde ve laboratuarda çalışanlar bulunmaktadır. Bu işçilerin ilk grubu sabah 6:00 ile 14:00, ikinci grubu saat 14:00 ile akşam 22:00, üçüncü grubu da saat 22:00 ile sabah 6:00 saatleri arasında mesai yapmışlardır. Ancak dışarıda tek vardiya üzerinden çalışan işçilerin kış ve yaz mesai saatleri farklı olmuştur. Örneğin İnşaat servisinde çalışanlar yazın sabah 8:00'dan 17:00'a kadar, kışın da saat 07:00'dan 16:00'a kadar çalışmıştır. Günde on saat esasına göre çalışanlar arasında hazırlayıcı, temizleyici, başteknisyen, başçavuş, çavuş, sürveyan (kontrol elemanı) ve postabaşı gibi çalışanlar bulunmaktadır. Bu kişiler çalıştıkları vardiyadan bir saat önce işe başlayıp bir saat sonra bitirmek üzere görev almışlardır. On iki saat üzerinden çalışanlar arasında ise kontrolörler, tezgahhtarlar, makam arabaları şoförleri, aşçılar, bulaşıkçılar, bekçiler, hademeler, garson, berber, itfaiyeci gibi işçiler bulunmaktadır. Talimat-namelere aykırı hareket eden çalışanlara yazılı ihtar ve bir günlük ücret kesintisinden başlamak üzere, suçun ne olduğuna bakılarak işten çıkarmaya kadar cezalar verilmiştir. Ancak yıl içinde servis şefinden bir takdirname alanın ihtar cezası, iki takdirname alanın bir yevmiye para cezası, müdürden bir takdirname alanın iki yevmiye cezası, iki takdirname alanın üç yevmiye para cezası kaldırılmıştır (İş Yeri Dahili Talimatnamesi, 1956).

Toplu İş Sözleşmesi'nde göçük, yangın gibi olağanüstü bir durumda fedakârlığı ve üstün çabası görülen işçilere amirinin teklifi doğrultusunda işveren tarafından primle mükâfat verileceği belirtilmiştir. Sözleşmede belirtilen esas doğrultusunda yatakhane dışında kendi evlerinde ikamet eden işçilere yılda yarım ton ücretsiz olarak kömür verilmesi kabul edilmiştir (Toplu İş Sözleşmesi, 1964).

İşçi haklarını düzenlemek için hükümetlerin takip ettiği politikalar ve buna bağlı olarak yapılan düzenlemeler, maden işçilerinin çalışma koşulları ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Başta iş güvenliği olmak üzere emniyet tedbirlerinin alınması, işçilere giyim-kuşam ve gıda yardımının yapılması, çocukların ve kadınların madenlerde çalıştırılmalarının yasaklanması, çalışma saatlerinin düşürülmesi, yardım sandıklarının kurulması gibi yapılan birçok düzenleme işçilerin daha müreffeh bir hayat sürmelerini sağlamak içindir (İleri, 2019).

5. Sonuç

İnsanlık var olduğundan beri yaşamın içinde yer alan madenler, çoğu zaman hayatı kolaylaştırmak için kullanılmış bazen de maddi kaynak olarak görülüp devletlerarası savaflara sebep olmuştur. Ancak bir gerçek vardır ki madenleri çıkarıp işlemek için mutlaka insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti zamanında maden ocaklarında çalışan maden işçileri için neredeyse meşrutiyet yıllarına kadar kayda değer bir yasal düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu dönemden sonra yavaş yavaş maden işçilerinin haklarında iyileştirmeye gidilerek, maden çıkarımında asıl pay sahibi olan maden işçilerinin daha yaşanabilir bir hayat sürmelerine destek olunmuştur. Cumhuriyet yıllarıyla beraber Türkiye Cumhuriyeti devletinin önemseydiği konuların başında madencilik gelmiş, Etibank gibi madencilikte öncü kuruluşların kurulmasıyla modern usullerle maden çıkarımı ve işlenmesine geçilmiştir. Yine de unutulmayan bir şey vardır ki o da maden işçilerinin çalışma koşullarını ve haklarını düzenlemektir.

Cumhuriyet döneminde çıkarılan kararnameler, kanunlar, yönetmelikler sonucunda daha önce elde edemedikleri haklara ulaşan maden işçileri günde 12 saat yerine, 8 saat çalışmaya başlamış; kendilerine konaklama imkanı sağlayacak işçi pavyonlarında (yatakhane) uyumuş, günde üç öğün sıcak yemeğe sahip olmuştur. Bütün bunların hepsi “işçi, hayatından memnunsu verimli olabilir” anlayışı doğrultusunda yapılmıştır. Madenlerde işçi güvenliği de önemsenen konular arasında yer almış, yeraltına inen madencinin sağ şekilde yukarı çıkabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak üzülererek belirtmeliyim ki aradan geçen uzun yıllara rağmen günümüzde bile (yıl 2020) güvenlik konusunda hala zaafiyetlerin olduğu görülmektedir. Netice itibariyle Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak planlı kalkınma dönemine kadar geçen süreçte cumhuriyet hükümetlerinin maden işçilerinin haklarını koruma konusundaki çalışmaları dikkate şayanıdır ancak maden işçileri tarafından bu haklar yeterli görülmemiştir.

Not: Bu çalışma 3. Türkiye Tarihi Madenler Konferansı Bildirileri kitabında yer almıştır.

Kaynaklar

BCA. 030.10.0.0/167.160.5

BCA. 030.10.0.0/167.160.6

BCA. 030.18.01.02/99.67.9

BCA. 030.18.01.02/60.100.16

BCA. 030.18.01.02/94.13.1

Resmi Gazete, 15 Haziran 1936b, S. 3330.

Resmi Gazete, 17 Kanun-ı Sani 1936a, S. 3208.

Resmi Gazete, 18 Ağustos 1953, S. 8487.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1337-1921), Devre 1, Yasama Yılı 2, Birleşim 28, C. 10.

Aytekin, E.A., 2007. Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922, İstanbul.

Düstur, 1929. Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun, Üçüncü Tertip, C. 2, İstanbul.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Bakır Maden İşçileri 2’nci İşçi Sendikası İle Yapılan Toplu İş Sözleşmesi, Ankara, 1964.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi Sağlık ve Sosyal Servisi Sosyal İşler Talimatnamesi, Ankara, 1954.

Ergani Bakır İşletmesi Müessesesinde Çalışan İşçiler İçin İş Kanunu Hükümlerine Tevfikan Tanzim Edilmiş Olan İş Yeri Dahili Talimatnamesi, Ankara, 1956.

Fuad, G., 1943. Zonguldak Maden Kömür Ocakları, Birinci kanun 1943, Tanin Gazetesi, s. 3.

İleri, T., 2019. Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923-1960), İstanbul.

İnan, A. 1982. İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923, Ankara.

Karakök, T., 2011. Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 7 (13), Zonguldak, 351-367.

Kessler, G., 1949. Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları, (Çev. Ekmel Zadil), Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2, 7-33.

Koç, Y., 1996. Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi (Olaylar-Değerlendirmeler), Ankara.

Özdemir, S., 1998. Türkiye'de Zorunlu Çalışma Uygulamaları, Sosyal Siyaset Konferansları, 41-42, 181-213.

Quataert, D., 2009. 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 914-916.

Tuna, S., 2002. Türkiye'de Devlet İşletmeleri (1930-1940), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke-leri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ulutan, B., 1987. Etibank 1935-1985, Ankara.

Ülkekul, C., 2019. Taş Kömürü Havzasında Bahriye Nezareti Yönetimi 1865-1908 ve Dilaver Paşa Nizamnamesi, İstanbul.

Varlık, M.B., 1981. Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Derleme/Deneme, Ekonomik Yaklaşım, C. 2 (4), Ankara, 191-210.

Yelek, S., 2017. Öncü Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Amele Birliği", Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR), Vol. 4 (13), Kahramanmaraş, 1309-1324

Yurtoğlu, N., 2016. Türkiye'de Zonguldak- Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi (1920-1960), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XVI (33), Ankara, 211-256.

Yüksel, B., 2017. Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri, İş ve Hayat Dergisi, S. 6, Ankara, 155-178.